ÁGH ATTILA

A koraérettség dilemmái

A politikatudomány egy évtizede Magyarországon

Vannak idők, amikor a politikatudomány magával a politikatudománnyal foglalkozik. Az önreflexió időszaka akkor következik be, amikor nagyobb paradigmaváltás megy végbe a tudományban, illetve társadalmi közegében vagy beágyazottságában. Ilyen helyzet volt egy évtizeddel ezelőtt, amikor a hazai politikatudomány megszerveződött és ilyen helyzet van mostanság is, amikor a demokratikus átmenet teremtő káoszában keresi a helyét ez a fiatal és csak félig intézményesült tudomány.

Ez a szituáció radikálisan különbözik a „felnőtt" nyugati társadalomtudományok szokásos és szokványos leltárszerű felméréseitől, amelyeket rendszeresen elvégeznek mondjuk az amerikai vagy a német politológiában. Ezekben a felmérésekben szó sincs igazi fordulatról, inkább csak inkrementális változásokról, s ha a válság kifejezés néha elő kerül is, ez csak azért van, hogy elűzze a „business as usual" unalmát. Az önmagát gondoló gondolkodó arisztotelészi pozíciójába csak akkor kerül a politikatudomány, ha korszakváltás következik be, s erre gyakran találunk példát Nyugaton is, hiszen ilyen volt például a spanyol politikatudomány önreflexiója — Valles és mások — a nyolcvanas évek végén, a konszolidált demokráciához elérkezve és abban szerepet keresve, vagy, rendszerváltás nélkül is, az északi országok politológiája a felnőttkorhoz és a fejlett nyugati politológiához felzárkózva a nyolcvanas évek elején.

Magyarországon is folyik egy igen diffúz, kontúrtalan és ügyetlen vita a politikatudomány helyzetéről, s igen dicséretes a szerkesztőség törekvése, hogy mederbe akarja terelni ezt a vitát értekező és esszéisztikus hozzászólásokra való felkéréssel. A magam részéről szívesen vállalkozom egyfajta általános áttekintésre, de egyfelől kevés hozadékát látom

annak, hogy az eddigi vitacikkekre közvetlenül kitérjek, másfelől magam is csak hangsúlyozni tudnám egy szociológiai és intézményi felmérés szükségességét, ami kiegészítené az elvi vitát. Egészen egyszerű summázatra gondolok a szakmáról, az oktatókról és oktatásról, az intézményekről és a tényleges kutatási projektekről, a továbbképzésről és az ösztöndíj-lehetőségekről. Ez egyes részleteiben már elkészült, de nagyon fontos lenne egységes és összefogott „jelentésként" is megfogalmazni, valahogy így: „A magyar politikatudomány helyzete 1993-ban".

HELYZETKÉP ÉS DILEMMÁK

A magyar politikatudomány látképe az első ránézésre erősen lepusztult, elsivatagosodott tájat mutat, néhány oázissal a közepén. Kevésbé festőien szólva éles ellentétek jellemzik a hazai politikatudományt az utóbbi két-három évben. Egyrészt jelentősen csökkent a tudományszak iránti érdeklődés és vele a Politikatudományi Társaság aktivitása és intenzitása, hiszen másutt is lehet már politizálni, sőt túl sok is van már a politikából és sokak által nem kedvelt tudományából. Másrészt a politikatudomány népszerűbb és fontosabb, mint bármikor, sőt bizonyos értelemben az országos figyelem középpontjában áll, s a politikai közélet tele van önjelölt politológusokkal, akik gátlástalanul használják ezt a szakmai védjegyet, pedig életükben még egy kézikönyvet sem olvastak el. Az ellentétes megfogalmazások még hosszan folytathatóak, egyrészt a szakmai közélet rendkívül erősen fragmentált és kicsiny csoportocskákra atomizálódott a maguk belső erőterével és információs rendszerével, másrészt az újjászervezett Társaság először emancipálta magát teljességgel a politika közvetlen gyámkodása alól, és kezdi kiépíteni információs hálózatát, főleg a *Szemle* segítségével. Roskataggá váltak sorra az intézmények az oktatás-finanszírozás hét szűk esztendejében, de ébredeznek már a „kisvállalkozások" is az alapítványok szervezésében és a pályázati rendszerek kiépülésében.

Mindez sajnos minden eddiginél élesebb polarizációval jár az intézmények, vidékek, generációk, valamint a vezető kutatók és az átlagos oktatók között. Félő, hogy a piramis csúcsa tűvé hegyesedik, vagyis csak egy szűk csoport képes intenzív nemzetközi kapcsolatok kiépítésére, ami viszont ugrásszerűen megjavítja a nemzetközi „marketinget", másfelől pedig az átlagos egyetemi oktató lehetőségei tovább szűkülnek, mivel eltűnt a külkapcsolatoknak az az „automatikus" egyetemi finanszírozása is, ami néha külföldi utazást és tanszéki könyvvásárlást még lehetővé tett. Márpedig a szakma nem tud működni hosszabb távon szélesebb bázis, a többségre is kiterjesztett nemzetközi kapcsolatok és nemzedéki utánpótlás nélkül. Különösen az utóbbi tűnt el látványosan, nincs kiépült tudományos továbbképzési rendszer és ösztöndíj ellátás, s a kezdő oktatóknak kínált nevetséges fizetéssel nem biztosítható a szakmai utánpótlás minimuma sem, így a szakma gyorsan el fog öregedni.

A koraérettség sajátos jeleként ugyanakkor a magyar politikatudomány kezd ismertté válni a nemzetközi szakmában, eredményeit eléggé széles körben ismerik és gyakran idézik is. Európa boldogtalanabb, keleti felében tulajdonképpen csak a magyar politikatudomány mondhatja el ezt magáról, másutt igazi vákuum van a szűkebb szakma értelmében, vagyis vannak ugyan érdekes intellektuális kezdeményezések a politikai fejlődés leírására és teoretizálására, de nem szaktudományosan, hanem csaknem kizárólag improvizált és esszéisztikus módon. Lengyelország persze külön megítélést igényel, hiszen itt nagyon széles és erős bázisa van a társadalomtudományoknak, tehát a rangos szociológiai vagy történeti elemzés gyakran lép a politikatudomány helyére és helyettesíti azt. A lengyel politikatudomány igazi fejlettsége azonban nem a hazain nyugszik, hanem a külföldön élő lengyel politológusok hálózatára épül, amely egyben a legsikeresebb véd- és dacszövetség a nemzetközi politikatudományban, s mint „szakmai kamara" gyakorlatilag dominál a „kelet-európai" kutatásra szánt erőforrások elosztásában.

A nemzetközi erőviszonyokból is adódik, hogy van a magyar politikatudomány számára bizonyos mozgástér az együttműködésre és az erőforrásokból való részesedésre, de ezt az esélyt nemcsak a nemzetközi politikatudomány Közép- és Kelet-Európa iránti csökkenő érdeklődése rontja, hanem a lengyelekéhez hasonló erős érdekképviselet és szervezettség hiánya is. Kívülről nézvést a magyar politológia a negatív összegű játék stratégiája mellett kötelezte el magát, azaz a túlzott konkurencia révén és az egyeztetés hiánya miatt maga csökkenti a bevonható külföldi erőforrások mennyiségét és a nemzetközi kapcsolatok intenzitását, s ezzel a fejlődés kilátásait. Lássuk be, hogy a hazai körülmények között is hasonló a helyzet. A politológia az ismert okok miatt későn szerveződött meg, gyenge az intézményrendszere és az érdekérvényesítő képessége, s ezért a csökkenő erőforrásokért vívott keményebb érdeköszszecsapások időszakában halmozottan hátrányos helyzetbe került az Akadémián és az egyes egyetemeken belül is a többi társadalomtudománnyal szemben. Ennek következtében intézményi gyengesége és elmaradottsága még nőhet is, hiszen ráadásul az új politikai kurzus sem különösebben kedveli és támogatja a politikatudományt, ezért az új, kormányzati úton létrehozott vagy támogatott alapítványokba eldugott pénzek csak a történelemtudomány és a hungarológia lojális áramlatait finanszírozzák.

CÉLOK ÉS ÁBRÁNDOK

A magyar politológia nehéz, de ígéretes helyzetében sajnos nem elégedhetünk meg azzal, hogy egy jó tündér csak három kívánságunkat teljesítse, hiszen legalább öt nagyobb stratégiai célja van a hazai politikatudománynak, amelyek persze összekapcsolódnak, de külön-külön tárgyalandóak. Túl szegények vagyunk ahhoz, hogy szerények legyünk és ne ábrándozzunk, meg aztán azt sem engedhetjük meg

magunknak, hogy ne vegyük tudomásul a nemzetközi szabványokat vagy szakmai minimum-feltételeket. Megfordítva, vannak bizonyos keretfeltételek, amelyek a normális működéshez szükségesek, és nem ábrándozhatunk kevesebbről, mint ezen célok eléréséről, az elemi feltételek megteremtéséről.

1. Intézményesülés. Változatlanul a legnagyobb feladat az intézményépítés, a meglévő intézmények stabilizálása, kiterjesztése és új intézmények létrehozása — mint a szociológiában a hetvenes években. Az intézményrendszer hálózata létezik ugyan, de az intézmények még igen törékenyek, csak korlátozottan működőképesek, egyfelől a tanszékek és intézetek is, másfelől a központi intézmények mint a Társaság, a Szemle vagy az Akadémiai Bizottság, amelyek még nem igazán képesek a szakma informálására és mozgósítására. Még rosszabb a helyzet a külkapcsolatok területén, a Társaság és a tanszékek (nagy része) esetében egyaránt, amit jól mutat az, hogy a komoly törekvések ellenére nem sikerült belépnünk a European Consortium of Political Science Research-be (ECPR), ami pedig elemi fontosságú lenne az összeurópai intézményesüléshez.

2. Professzionalizálódás. Jóllehet Magyarországon nem volt súlyos probléma a szakma politikai delegitimációja, mint joggal és okkal például az NDK-ban, hiszen a nemzetközi politikatudomány normái, szabályai és tudásanyaga már a hetvenes évek végétől fokozatosan beáramlottak, mégis komoly gondot jelent a professzionalizálódás eléggé alacsony általános szintje és a rossz körülményekbe belenyugvó igénytelenség. Az intézményesülés hiánya itt úgy tér vissza, mint a továbbképzés intézményrendszerének elégtelensége és a posztgraduális képzés hiánya, és egyáltalában a szakmai képzés és továbbképzés ezernyi gyermekbetegsége. Ez a probléma is továbbfut persze az anyagi eőrforrások szűkössége felé a maga negatív spiráljában, hiszen például tehetséges és ambiciózus fiatalok híján a „természetes kiválasztódás" nyomása és fenyegetése is hiányzik a szakmában, s ez visszaerősítheti a szakmai igénytelenséget.

3. Szaktudományos fejlődés. A politikatudomány a kezdetekben empirikus kutatási bázis nélkül jött létre, amiben közrejátszott a német filozófiai és jogelméleti hagyomány, csakúgy, mint a pénzhiány s ebből adódóan a technikai apparátus hiánya. Ez az állapot jelentős mértékig konzerválódott, nem jött létre az érdemi kooperáció a politikatudomány derékhada és a hazai empirikus társadalomtudományi kutatások között sem. Bár komoly szakmai eredmények születtek a politikai szociológia és a közvéleménykutatás területén, még mindig csak igen kevés politológusnál van perszonálunióban a gazdaságszociológia is a politikaelmélettel. Arról már nem is beszélve, hogy a közpolitika még gyermekcipőben sem jár, ami az empirikus adminisztratív tudományokkal való kapcsolatok hiányát mutatja. A kilencvenes években a magyar politikatudománynak jelentős empirikus bázist kell kialakítania — mondhatnánk, modelljében hasonlóvá kell válnia a szociológiához —, hogy itthon

és nemzetközi szinten szakmailag elfogadott, azaz partiképes alkalmazott társadalomtudománnyá váljék.

4. Komparatív dimenzió. A gyermekbetegségek egyik legfeltűnőbb jele a fiatal társadalomtudományokban a bezárkózás, a szaktudományos autarkia. Még itthon sem ismerjük ki magunkat, nemhogy a világban, és se vége, se hossza nincs a jogos mentségeknek, amelyek minden dimenzióban újra meg újra felmerülnek — a külkapcsolatok és az erőforrások beszűkülésétől a hazai rövid távú feladatokra koncentrálás szükségességéig. Pedig a politikatudomány az összes közül a leginkább „kozmopolita" társadalomtudomány a maga fogalomrendszerével, konceptuális struktúráival és kommunikációs hálózatával, vagyis a köldöknéző provincializmus is itt a legkárosabb. Igaz, a komparatív megközelítés a legnehezebb szakmailag, de talán éppen ezért egyben a legkeményebb szakmai minimum is. A komparatív dimenzió — mint a közép-európai vizsgálódás vagy a dél-európai fejlődéssel való összehasonlítás igénye — megjelent ugyan, de távolról sem vált még alapkövetelménnyé, mondjuk a „linkage politics" vagy a „penetrated societies" elvének következetes alkalmazásává, jóllehet a kis országoknál különösen fontos a külső és a belső tényezők kölcsönhatásának és a különböző fejlődési utaknak a tanulmányozása.

5. Az önerőre támaszkodás. Ezzel a más vonatkozásban gyakran használt kifejezéssel azt kívántam megfogalmazni, hogy eddig minden ország fiatal politológiája azzal vált felnőtté, nemzetközileg elismertté és versenyképessé, hogy a saját nemzeti és regionális útját dolgozta fel rangosan, komparatív megközelítésben és a sajátos problémákra koncentrálva. Az alapvető feladat tehát annak az elméleti lehetőségnek, kapacitásnak a kihasználása, ami az ország és a régió sajátos fejlődési útjában adva van. Példának okáért sok más holland politológus mellett Arend Lijphart azzal vált világszerte elismert politológussá, hogy a holland fejlődés sajátosságaiból kialakította a konszenzusos demokrácia elvét, Juan Linz pedig a spanyol demokratikus átmenet tanulságaira építve lett a „tranzitológia" elsővonalbeli képviselője, de ugyanígy volt már korábban a norvég Stein Rokkannal és a finn Erik Allardttal is. Természetesen itt nem személyekről van szó, hanem az említett országok politikatudományi kutatásának profiljáról és nemzetközi relevanciájáról. A magyar politikatudomány is azzal tud szakmailag éretté és nemzetközileg elfogadottá válni, ha igényesen feldolgozza a saját régiójának elméleti problémáit, s ezzel szolgáltat tudományos nóvumot a nemzetközi politikatudománynak. A saját útra koncentrálás, ha empirikusan megalapozott, komparatíve kiszélesített és a sajátos problémák elméleti kidolgozására épített, akkor nem a bezárkózás eszköze, hanem a nemzetközi kitörés egyetlen lehetősége. A jelenlegi helyzet igazi kihívása ez, s egyben lehetőség az összekötő kapocs megteremtésére a célok és az ábrándok között.

MÚLT ÉS JÖVENDŐ

A hazai politológiának két elvi problémával kell szembenéznie, az egyik a közelmúlt, a másik pedig a közeljövő értékelése. Vajon bűnben fogant és született-é a hazai politológia a nyolcvanas években? Na nem azért, mert akik a fogantatásában közreműködtek és születésénél bábáskodtak, jelentős részben maguk is politikusok voltak és a politológiát szolgálólánnyá akarták nevelni. A felettébb kényes ízlésű újabb kritikusok éppen azt vetik a politológusok szemére, hogy ezzel az infantilizmussal szembefordultak és csatlakoztak a rendszerkritikai reformtudományokhoz, a közgazdaságtanhoz és a szociológiához. Ami tehát némelyeknek az elméleti másnaposságukban nem konveniál, az éppen a kritikai és rendszerváltó funkció a nyolcvanas évek politológiájában, különösen az évtized végén, amikor az egész hazai közélet a „politológia nyelvén" beszélt, azaz jelentős mértékben átvette ennek a reformtudománynak a terminológiáját és gondolkodását. S valóban, a hazai politikai közírók tekintélyes része a „minden jótett elnyeri méltó büntetését" alapján igyekszik elbánni a politológiával, nem restellve a saját kellemes tudathasadását sem, amellyel az ebben a folyamatban jól-rosszul megszerzett politikatudományi iskolázottságát próbálja a rossz ügyhöz méltó buzgalommal a politikatudomány ellen fordítani.

Nem hiszem, hogy a politológusoknak, akik a reformfolyamatban részt vettek, ma restellkedniük kellene azért, amit manapság néhányan szeretnének a magyar politológia sötét múltjaként lefesteni, horribile dictu, akár szembeállítva a bolgár vagy a csehszlovák politikatudomány szűzies tisztaságú múltjával, hiszen egyik helyen sem „szennyezhette be" magát az autoriter rendszer reformjának kísérletével, mivel nagy szerencséjére nem is létezett. Van ennek a bűnös tudomány koncepciónak egy „filozófiai" változata, amelyben a valóság, a politika minden érintése már eleve bemocskol és szentségtelenít, de van egy szociológiai variánsa is, amely a politológiában egy érdekszövetségben összeforrt szakmát lát, egy kis értelmiségi csoport társadalmi szerepkeresését, és végül van egy paranoiás politikai értelmezése is, a manapság oly divatos összeesküvés-elméletek szellemében, amely szerint a politológusok valahogy összejárnak és a „taggyűlésen" eldöntik, hogy azon a héten milyen bosszúságot okoznak a kormánynak.

A nyolcvanas évek reform-politológiája és az új idők kedvenc szitokszava, a „reformkommunista" számos zűrzavaros teoriában és zagyva népi hiedelemben tehát összekapcsolódtak, s most mások orientációs zavara és emlékezetvesztése miatt elvárják a politológiától, hogy szégyenkezzék helyettük is. Messze még az az idő, amikor tisztességesen és hitelesen meg lehet majd írni az 1989-es év történetét, s benne a hazai politológia pozitív szerepét, de addig sem szabad hagyni, hogy ezt az ellenkezőjére fordítsák. Egyáltalában, senki sem lehet boldog azzal a sajátos történelmi szereppel, amit az értelmiségnek el kell játszania Európa keleti felének korszakváltásainál, de ezen túljutni csak a konszolidált demokrácia hosszú évtizedei után lehet. Ennek a komplex

problémának persze csak kis, sajátos szelete a „politológus az átmenetben" című kamaradráma, de annyi világos, hogy politika és politológia akkor sem választható szét kínai fallal egymástól, ha ez némely magát objektivitásában csodáló értelmiséginek esetleg nem tetszik.

Ez a viszony a politika és a politológa között nemcsak a közelmúlt, hanem a jelen és a közeljövő nagy dilemmája is. A politológia sajátos akadémiai diszciplína a maga szigorú szakmai szabályaival, amelynek révén a politológus szakmai elemzései világosan megkülönböztethetők a politikusok kijelentéseitől. E két foglalkozás ezért együttesen nem is folytatható — legfeljebb egy rövid időre —, de mégis több az, ami összeköti őket, annál, ami szétválasztja. A politikusnak szakmai háttérre és felkészültségre van szüksége, s megjön hamarosan Magyarországon is a professzionális politikusok új nemzedéke, az előőrseik már jelentkeztek. A politológus pedig az átmenet folyamatában akarva-akaratlanul is közéleti szerepet tölt be politikai elemzéseivel, de ha tudatosan teszi is ezt a demokratizálás támogatásaként, akkor sem követ el szaktudományi vétséget, éppen ellenkezőleg, a „demokrácia tudománya" alkalmazásának logikáját követi.

A hazai kollégák közül sokan megértik és átlátják ezt, mégis gyakran fanyalognak a politológia közéleti szerepe, a belőle esetlegesen adódó színvonalromlás és ojbektivitás-vesztés miatt. Különösen a „hírlapi politológiát" éri sok kritika, mint a tudomány zsurnalizmusba süllyedését, holott a politikai publicisztikában a számos gyenge, politológiainak álcázott elemzés mellett rendszeresen jelennek meg elmélyült analízisek is, amelyek alapul szolgálnak a szélesebb politikai közvélemény számára a gyorsan változó helyzetben való tájékozódáshoz. Ez a demokratikus átmenet során mindenütt így van, ahol kifejlett politikatudomány egyáltalán létezik, s a finnyás ízlésűeket szabad legyen arra is emlékeztetni, hogy a politikatudomány élő klasszikusai is seregnyi publicisztikát írtak a demokratikus átmenet támogatására. Mindenki tudja, hogy mire egy monográfia manapság összeáll teljes empirikus dokumentációval, addigra már nagyot fordul a világ, s csak rövidebb írásokkal lehet a gyors változásokra reagálni, netán befolyásolni őket. Éppen ezért hozták létre a nemzetközi politikatudományi szakmának a szakmai színvonalra és objektivitásra legkényesebb képviselői mint Huntington, Lipset, Linz és Valenzuela a *Journal of Democracy* c. folyóiratot. (Navigare necesse est.)

Azzal egyébként egyetértek, hogy legyünk elégedetlenek. A baj főként éppen az, hogy az alkalmazott politikatudomány kialakításától még messze vagyunk, nem pedig az, hogy túl közel jutottunk hozzá. Ehhez nagy szaktudományos fejlődés kell még, hiszen az „objektív" politikatudományi elemzés az, ami értékes a politika számára is, mert elfogult, pártos elemzésekkel maga is tud szolgálni minden mennyiségben. A szakma fiataljai ebben is élenjárnak, a politikus, a tanácsadó és elemző képzése a Századvég Politikai Iskolájában valójában már a századelő magyar politológiájának előfutára.